

YOSHLARDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIGA IJTIMOY PSIXOLOGIK VA INDIVIDUAL-PSIXOLOGIK OMILLAR TA'SIRI

Yunusobod tumani 96-sonli umumta'lim maktabi psixologi

Xadjiyeva Shoista Shaxobuddinovna

Annotatsiya. *Ushbu maqolada deviant xulq-atvor shakllanishi hamda yoshlarda deviant xulq-atvorning shakllanishiga ijtimoiy-psixologik va individual psixologik ta'siri haqida fikr va mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar. *Jamiyat, axloqiy tamoyillar, deviant, xulq-atvor, psixologik muhit, axloq-odob, individual psixologiya.*

Ma'lumki, har bir jamiyat o'zining qat'iy belgilangan ijtimoiy xulq-atvor dasturlari tizimiga va jamoatchilik fikri, odatlar, axloqiy tamoyillar, an'analar kuchiga tayanuvchi xulq-atvor qoidalariga ega. Qabul qilingan me'yorlar xulq-atvorning tarixan shakllangan qoidalari sifatida talqin qilinadi, shu bilan birga u baholovchi vazifaga ham ega. Unga muvofiq ravishda har qanday harakat «to'g'ri» yoki «noto'g'ri» «yaxshi» yoki «yomon» deb tavsiflanadi. Bunday tushunishda me'yorning tabiiy bo'g'lanishi, ya'ni unga aloqador tushuncha «buzilish» atamasi bo'lib hisoblanadi. Odatda «buzilish» atamasi har qanday «kasal» va «kasallik» xususida mulohaza yuritilganda ham ishlatiladi. Chunki buzilish aniq termin bo'lmasdan, balki bu tushuncha orqali xulq-atvor yoki uning ko'rinishlari bilan bog'liq belgilar tushuniladi. Insonning xulq-atvori o'zgaruvchan va rangbarang bo'lib, uning individual xususiyatlari, o'ziga xos «uslublari» ning mavjudligi hammaga ayon. Biroq bu xulq-atvorning xilma-xilligi uning cheksiz degani emas, zero insonlarning o'zaro muloqoti, o'zaro munosabati, ularni turli ijtimoiy guruhlarga birikuvi, yashashi uchun iliq psixologik muhitning saqlanishi zaruratdir. «Har bir shaxs o'z yosh davriga xos muayyan ijtimoiy munosabatlar egasi hamda unga jamiyat tomonidan ko'rsatiladigan ko'plab iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy ta'sirlarning obyektini hisoblanadi». Shaxsning xarakteri, temperamenti, qobiliyati ruhiy jarayonlarni boshdan kechirganda, mehnat faoliyatida, turmushda o'zini namoyon etadi. Demak, psixik jarayonlar, psixik holatlar va psixik xususiyatlarning o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik hamda aloqadorlik shaxsning psixologik tuzilishini tashkil etadi.

Azaldan nafaqat o'zbek xalqi, balki barcha millat odob-axloq masalalariga jiddiy e'tibor qaratib kelishadi. Axloq-odobning mukammalligi inson kamoloti belgisidir. Odobli, bilimdon, mehnatsevar, iymon-e'tiqodli farzand nafaqat ota-onaning balki butun jamiyatning eng katta boyligidir. Yaxshi xulq kaliti- yaxshi tarbiyadir. Ba'zi bir oilalarning bola tarbiyasidagi xatoliklari, kamchiliklari va e'tiborsizligi jamiyatda deviant xulq-atvor shakllanishiga olib kelmoqda. Deviant, ya'ni normadan og'ishadigan xulq-atvor butun bir jamiyat tanazzuliga sabab bo'ladi. Me'yordan chetga chiquvchi xulq-atvor murakkab xarakterga ega bo'lib, turli xil omillar bilan izohlanadi. Yoshlarda deviant xulq-atvorni keltirib chiqaruvchi omillar sifatida: biologik, psixologik, ijtimoiy omillarni keltirib o'tish joiz. Shunday qilib xulq-atvorning bu xususiyatlari nafaqat umume'tirof etilgan me'yorlar va talablardan chetga chiqishni ko'rsatibgina qolmay, balki kelajakdagi huquqbuzarliklarning boshlanishi, kelib chiqishi,

axloqiy, ijtimoiy, huquqiy talablarning buzilishini ham o'z ichiga oladi va atrofdagi odamlarga, butun jamiyatga xavf tug'diradi. Jamiyat hayotida yoshlar tomonidan sodir etiladigan barcha xatti-harakatlar jamiyat a'zolari tomonidan ikki xil, ya'ni ijobiy va salbiy baholanishi mumkin. Bugungi kunda yoshlar jamiyatning asosi va uning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadigan kuchdir. Yoshlarning ma'naviy va jismonan barkamol yetukligi davlat qudratining belgisidir. Ammo bugungi globallashuv davrida jamiyat hayotida ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash juda murakkabdir. Buning sababi ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sir qiluvchi ijobiy va salbiy kuchlarning mavjudligi bilan belgilanadi. Globallashuvning salbiy tomonlari, axborot texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi jamiyat madaniyati, ma'naviyati, axloq me'yorlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jamiyat hayotida vujudga kelayotgan salbiy g'oyalar yoshlar ongida yoyilmoqda va o'z ta'sirini ko'rsatmoqda va natijada yoshlar ongida salbiy o'zgarishlar va xatti-harakatida og'ishlarni vujudga keltirmoqda. Eng katta qamrovga ega bo'lgan deviant xulq-atvor shular jumlasidandir.

Hozirgi vaqtda deviant xulq-atvorning sababi shundaki, o'smirlar ijtimoiy tabaqalanishni boshdan kechirmoqdalar, mo'l-ko'llikda yashay olmaydilar va yaxshi ta'lim oladilar. Shu asosda psixologik siljish yuz bermoqda, bu tanqidlar, janjallar, asabiy buzilishlar, huquqbuzarlik va uydan qochish bilan yakunlanadi. Agar o'smir ko'cha muhitiga, mushtlashuvchilarga, rokerlarga yoki haddan tashqari sevuvchilarga tushib qolsa, unda u salbiy manfaatlar va kattalarning xatti-harakatlariga bo'lgan istakni shakllantiradi. Bu erta jinsiy tajriba, giyohvand moddalar va spirtli ichimliklarni iste'mol qilishni talab qiladi. Bunday hodisalarning asosiy sababi ota-onalarning beparvosi, bolaga etarlicha e'tibor bermaslik, beparvolik. Shuning uchun, deviant xatti-harakatlarning dastlabki belgilarida o'qituvchilar ota-onalari bilan o'zaro munosabatda bo'lib, oilaviy muhitni aniqlab olishlari kerak.

Og'ishadigan xulq-atvor xilma-xil bo'lib, ularni 3 katta guruhga bo'lishimiz mumkin:

Deviant og'ishish, odob-axloq normalaridan og'ish;

Delekvent xulq-atvor, huquq normalarining unchalik sezilarli bo'lmagan darajada buzilishi;

Jinoiy xulq-atvor, jinoiy huquq normalarining jiddiy ravishda buzilishi; Deviant xulq-atvor har bir davrning o'ziga xos muammosi hisoblanadi. Shuning uchun ham har bir sotsiolog bu xulq-atvor turini o'rganib, o'zlarining ilmiy qarashlarini bildirib o'tgan. Deviant xulq-atvorning madaniy jihatlari asoschisi Y.I.Gilinskiy ushbu atamani muomalaga kiritdi. Shunday bo'lsada ilk tadqiqotlar boshida E. Dyurkgeym turadi. Bugungi kunga kelib esa deviant xulq-atvor muammolari tadqiqotchilari tomonidan katta qiziqish bilan o'rganilmoqda.

Deviant xulq-atvorning axloqiy-etik omili jamiyatning past ma'naviy-axloqiy darajasida ma'naviyatsizlikda, mayda-chuyda narsalarga berilish psixologiyasida shaxsning begonalashib ketishi namoyon bo'ladi. Xulq-atvordagi tanazzul yoki pasayish alkogolizm, darbadarlikda giyohvandlikning tarqalishida, "pulga sotilgan sevgida", zo'ravonlikda, huquqbuzarlikda namoyon bo'ladi.

Jahonda shaxsning o'z-o'zini anglashi, istiqbolni rejalashtira olishi, shaxs rivojlanishiga ta'siri bilan bog'liq bo'lgan shaxs himoya mexanizmlarining ijtimoiy- psixologik jihatlari o'rganish muammosi tobora dolzarblashib bormoqda. Psixologik lug'atda qayd etilishicha, «...psixologiya fani rivojlanishida amaliy psixologiya rolining ortishi sezilarli tendensiya hisoblanadi»¹. Bu borada psixologik amaliyot va psixoterapiya kontekstida shaxsning

psixologik himoya mexanizmlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tadqiq etish muammosi eng muhim va zarur fenomen hisoblanadi. Shaxsning himoya mexanizmlari uning individual ichki dunyosiga hamda psixikaning namoyon bo'lishi shakllariga moslashishini ta'minlash bilan birga, jamiyatda uning o'z o'rinini topa olishi yoki aksincha, yo'qotishining asosiy sababi bo'lib ham xizmat qilishi mumkin. Shu jihatdan qaraganda mazkur muammo hozirgi kunga qadar yetarli darajada o'rganilmagan va dolzarb ahamiyatli muammo sifatida ilmiy tadqiq etishni taqozo etadi.

Yoshlarda deviant xulq-atvor shakllanishiga ijtimoiy, psixologik va individual-psixologik omillar ta'sir qilishi mumkin.

Ijtimoiy omillar, yani jamiyatning o'ziga xos normalari, qoidalari va qo'llanmalari, yoshlarning deviant xulq-atvor shakllanishiga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, yoshlar do'stlari, jamoa va media tomonidan kuchli ta'sir ostida bo'lishi mumkin. Agar jamiyatda deviant davranishlar, masalan, adashib ketish, narkotikalar bilan bog'liq muammolar, hujum yoki boshqa beqiyosliklar odatdagilarsa, bu yoshlarning bu xulq-atvor shakllarini qabul qilishiga va ularni amalga oshirishiga olib kelishi mumkin.

Psixologik omillar esa yoshlarning o'ziga xos xususiyatlari, hissiyoti va kognitiv qobiliyatlariga bog'liqdir. Masalan, kuchli emotsional davolash qobiliyatiga ega bo'lmagan yoshlar, stresli hollarda deviant xulq-atvor shakllanishi bilan qarshi turgan bo'lishlari mumkin. Buning yanada bilan, o'zining o'ziga xos kognitiv qobiliyatlariga va katnashchilar bilan o'zaro munosabatlarga bog'liq tarbiyaviy omillar ham deviant xulq-atvor shakllarini ta'sir qilishi mumkin.

Individual-psixologik omillar esa yoshning o'z o'zining xususiyatlari va hayot tarziga bog'liqdir. Masalan, yoshlar o'z o'zining ota-onalarining vazifalarini bajarishda yoki o'z o'zining shaxsiy tajriba va o'rganish jarayonlarida bo'lgan muammolarga qarshi yaqinlashishi bilan deviant xulq-atvor shakllanishi mumkin. Buning yanada bilan, yoshning o'z-o'zini qabul qilish, o'ziga ishonish darajasiga va o'z mustaqilligi va o'z fikrlarini ifoda qilishga imkon berish istagiga bog'liq tarbiyaviy omillar ham deviant xulq-atvor shakllarini ta'sir qilishi mumkin.

Bularning barchasi yoshlarda deviant xulq-atvor shakllanishiga olib keladigan asosiy omillardan ba'zilaridir. Ularning ta'lim, tarbiya va psixologik tashkilotlar yordamida muomalada xususiy e'tibor berish va kerakli o'tish yo'llarini taklif qilish juda ahamiyatli.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. "Deviant xulq-atvor psixologiyasi" L.M.Xakimova. Toshkent 2014.
2. "O'smirlilik davrida psixopat buzilishlarini tadqiq qilish" G.K.To'laganova.
3. "Yoshlar sotsiologiyasi" o'quv qo'llanma.
4. Abduvakilovna, K. U., & Xusanovna, R. X. (2022). O'SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIGA OILAVIY NIZOLARNING TA'SIRI. Journal of new century innovations, 19(2), 91-94
5. Shoumarov G', Umarov B, Akramova F. "YOSHLARDA XULQ OG'ISHI VA TARBIYA BUZILINING OLDINI OLIISH BO'YICHA PSIXOLOGIK MASLAHATLAR". Toshkent.:2015 yil
6. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции [Текст] / З.Фрейд. - СПб.: Питер, 2007. - 384 с